

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 2, Sayı 4 (Aralık 2005)

Mak. #53, ss. 57-69

Telif Hakkı®Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Prof. Dr. Muharrem Ergin'e

Leylâ ile Mecnûn Hikâyesinin Edebiyattaki Yeri

Kemal Yavuz

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

ÖZET

İslâm milletlerinin edebiyatlarında önemli yer tutan Leylâ ve Mecnûn hikâyesi, gerçek anlamda ilk defa Farsça olarak Türk asıllı Genceli Nizâmî (1150-1214) tarafından mesnevî tarzında kaleme alınmıştır. Leylâ ve Mecnûn Türk milletinin benimsediği bir hikâye olarak yüzyıllar boyunca önemini korumuştur. Hikâyenin Nevâî, Fuzulî gibi meşhur şairler tarafından yazılmasının da bunda büyük hissesi vardır. Bu makalede Leylâ ve Mecnûn hikâyesinin Arap ve Fars edebiyatındaki yeri üzerinde kısaca durulduktan sonra, başlangıçtan bu yana Türk edebiyatında önemli görülen Leylâ ve Mecnûn hikâyeleri tanıtılmağa çalışılacaktır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Leylâ ve Mecnûn, Türk edebiyatı, Fars edebiyatı, Arap edebiyatı, Nevâî

ABSTRACT

The story of Leylâ and Mecnûn, which played an important role in the literature of Islamic nations, was created in Persian language as Mesnevi first time by Nizâmî of Ganja (1150-1214), Turkish origin author. Leylâ and Mecnûn story has been accepted by Turkish nation as an important text for centuries. The story was introduced to Turkish society by famous Turkish poets such as Nevâî and Fuzulî as well. In this article it has been pointed out the status of the Leylâ and Mecnûn story in Arabic and Persian literatures briefly and important variants of this story in Turkish literature are introduced to the readers.

KEY WORDS

Leylâ and Mecnûn, Turkish literature, Persian literature, Arabic literature, Nevâî

Leylâ ile Mecnun hikâyesi İslâm milletlerinin edebiyatlarında önemli yer tutmuştur. Araplarda doğup, Arap çöllerinde halk arasında dilden dile söylenegelen hikâye menkıbe ve rivâyetlere dayanmaktadır. Arap yarımadasından çıkmasına ve Araplar arasında çeşitli rivayetlerle söylenmesine ve derlenmesine rağmen, Arap edebiyatında; Fars ve Türk edebiyatlarında olduğu gibi, geniş yer tutmamıştır.

Bilindiği kadarıyla bu hikâye ve kahramanlarına ait şiirler, özellikle Mecnun'a atfedilenler, sözlü kaynaktan gelirken daha sonraları yazıya geçirilmiştir. Bu ilk verimler; İbn Davud el-İsfehânî'nin (öl. 255/870) *Kitâbü'z-Zehrâ* adlı eseri ile Müslim b. Kuteybe'nin (öl.276/890) *Kitâbü'ş-Şi'r ve'ş-şuarâ* adlı eserleridir.

Bunların hemen arkasından ise Ebûbekir el-Vâlibî gelmiştir. Ebûbekir el-Vâlibî'nin de hikâyenin yazıya geçirilmesinde, özellikle Mecnun'un hayatını vermesi ve şiirlerini derlemesinde büyük bir rolü vardır. O, *Mecnun u Leylâ* adlı eserini herkes tarafından bilinen, güvenilir ravilerden aldığı bilgilere dayandırmıştır. Mecnun'un hayatına yer vermesi ve şiirlerini ilk defa derlemesi hikâyenin ortaya çıkmasında etkili olduğu gibi daha sonra yazılacak eserlere de kaynaklık etmiştir. Gerçekte Mecnun'un şahsı olsun, hikâyenin kendisi olsun hep menkıbe ve rivayetler arasından gelir. Bunların en başta gelenlerinden biri Ebulferec el-İsfehânî'nin (öl. 356/968) rivâyetidir. O, *Kitâbü'l-Egânî* adlı eserinde Mecnun ve Leylâ ile ilgili sözlü ve yazılı rivayetleri toplu bir şekilde vermiş, Mecnun hakkında yazılmış ve fakat kaybolmuş eserlerden de söz etmiştir. Ayrıca bunlardan nakillerde bulunmuştur. Bu açıdan bakılınca *Kitâbü'l-Egânî'nin* Leylâ ve Mecnun hikâyesi için değerli bir kaynak olduğu görülür. Bu eserin ikinci bir önemi de, daha sonra Arap edebiyatında yazılan ve aynı konuyu işleyen eserlere kaynaklık etmesidir. Gerçekten daha sonra aynı konuları ele alıp Mecnun ile ilgili rivayetleri nakleden Cafer b. Serrac (öl. 500/1106) *Mesâriü'l-uşşâk*, Davud b. Ömer el-Antakî (öl.1008/1599) *Tezînü'l-esvâk fi-ahbâri'l-uşşâk*, Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî (öl. 1093/1683) *Hizânetü'l-edeb* adlı eserlerinde *Kitâbü'l-Egânî'*den çok faydalanmışlardır. Ayrıca Ebulmehâsin Yusuf Abdülhâdî (öl. 909/1503) de *Nüzhetü'l-müsâmir fi zikri ba'zı ahbâri Mecnuni Benî Âmir* adlı eserinde aynı yolu izleyerek *Kitâbü'l-Egânî'*yi kaynak olarak kullanmıştır.

Bütün bunların yanında İbn Tulun rivayetinin ise ayrı bir yeri vardır. El-Evhad Ebu Abdullah Şemsüddin Muhammed bin Tulun (öl. 953/1546) Leylâ ile Mecnun hikâyesini senet yolu ile derlemiş ve eserine *Bastü sâmiü'l-müsâmir fi ahbâri Mecnuni Benî Âmir* adını vermiştir. Şüphesiz hikâyenin başka rivayetleri de vardır. Fakat bunlar yukarıda zikrettiğimiz eserlerden pek farklı sayılmazlar. Bunlardan bazılarının da ravileri belli değildir. Bunun yanında Mecnun'un amcazadesine nispet edilen bir rivayet daha bulunmaktadır.

Leylâ ve Mecnun hikâyesinin geçtiği yer, coğrafi bölge olarak Necd çöllerinden Ürdün'ün doğusuna, oradan da İran körfezi kıyılarına kadar uzanır. Leylâ'nın ve

Mecnun'un kabilelerinin gezginci bir yönü de vardır. Bu oymakların gezdiği yerler Şam'dan Hicaz'a, Necd çöllerinden Ürdün'ün doğusuna, oradan da Irak-ı Arab'ı içine alarak, Basra körfezi kıyılarına ve Kuveyt'e kadar uzanır. Bu durumdan her iki kabilenin de hareketli bir hayat sürdüğü anlaşılmaktadır.

Aşkları ile cihanda ün yapan Kays bin Mülevvah ile Leylâ binti Mehdî'nin hayatları hakkında bazı şüpheler de bulunmaktadır. Hikâyenin ise ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Asıl olanın aşk olduğu düşünülürse bu şüpheler ikinci plânda kalır. Bu aşkın platonik, karşılıksız ve özrî bir aşk olması ise hikâyenin kahramanlarını daha da öne çıkarmıştır. Asıl adı Kays olan Mecnun, Emevîler döneminde Abdülmelik b. Mervân'ın hilâfeti zamanında yaşamıştır. Zengin bir kabile olan Amiroğulları içinde babasının saygın bir yeri vardır. Mecnun ayrıca şairdir. Hemen hemen bütün şiirlerini Leylâ için yazmıştır.

Leylâ ile Mecnun hikâyesini gerçek anlamda, ilk defa bir eser olarak, aslen Türk olan Fars edebiyatının büyük şairi Genceli Nizâmî (1150-1214) kaleme almıştır. Hikâyenin Genceli Nizâmî tarafından yazılmasını da Şirvanşahlar'dan Ahistan b. Minûçîhr istemiştir. Genceli Nizâmî oğlunun da teşviki üzerine 4718 beyti bulan *Leylâ vü Mecnun* adlı eserini 1188 yılında Receb ayının son günü bitirmiştir. (Belal Abdelmaksoud 2004)

Arap kaynaklarını iyi bilen Nizâmî, Ebulferec el-İsfahanî ile Vâlibî arasında gidip gelerek, bunları gönlüne göre kullanır. Bu durum ona orijinalite getirir. Nizâmî olayları ve şahısları ayıklayıp seçerek eserini yazar; hatta şahıslardan bazılarının isimlerini bile değiştirir. Eserine yer yer masal unsurları kattığı gibi, bazı hikâyeler de ekler.

Genceli Nizâmî'de görülen bir başka durum; Arap menkıbelerindeki gerçek, insanî aşkın, ilâhî aşka dönüşmesidir. Nizâmî'de Leylâ ve Mecnun eserin sonunda buluşurlar. Ancak Mecnun'da Leylâ, Mevlâ olmuştur. Leylâ'nın Mecnun'a kendini tanıtmaması, Mecnun'un ise onu tanımaması; *Sen Leylâ isen bu gönlümdeki sevgili kim, gönlümdeki Leylâ ise ya sen kimsin?* demesi; daha sonra Türk edebiyatının ilk hikâye yazarı ve ilk mesnevî hikâyelerinin tercüme edicisi Gülşehrî'de (öl. 1317'den sonra) de görülür. Kısaca belirtmek gerekirse Nizâmî'deki ilâhî aşk Arap kaynaklarında bulunmamaktadır. Nizâmî hayal gücünü de kullanarak konuyu kendine özgü bir şekilde işlemiş ve ilk defa Leylâ ile Mecnun hikâyesini bir edebî eser olarak ortaya koymuştur. Bu konu Arap edebiyatında 20. yüzyıla kadar ele alınıp işlendiği, modern Arap edebiyatında bile yer aldığı halde, Nizâmî'den sonra bu hikâyeyi yazan Fars ve Türk şairlerinin hepsi Nizâmî'yi örnek almışlar ve onun tesirinde kalmışlardır. Hatta modern Arap edebiyatı içinde yer alan Ahmet Şevki (1868-1932) bile konuyu manzum tiyatro eseri hâlinde yazmıştır. Ancak, ortada Arap edebiyatındaki eserler varken, o da Fars ve Türk şairlerinden etkilenmiştir (Belal Abdelmaksoud 2004).

Yine Genceli Nizâmî gibi Türk asıllı bir şair olan Emir Hüsrev (öl. 1325) de Leylâ ile Mecnun mesnevisi yazan bir başka şairdir. Nizâmî'nin etkisinde kalan Emir Hüsrev Dehlevî kendine özgü bazı değişiklikler yapmıştır. O Nizâmî'de görülen ve on üçü bulan şahıslardan bazılarını bir yana bırakır ve eserinde, çok tali şahıslar bir yana, asıl olarak sekiz şahsa yer verir. Ancak karakterleri yönü ile Nizâmî'den çok az ayrılır. Nizâmî'de görülen ümit ve mutluluklar, keder ve ümitsizlikler, mevsimlerle paralellik kurulunca, ilkbahar ile sonbaharı da beraberinde getirirler. Aynı durum Emir Hüsrev'de vardır. Leylâ bunun eserinde de bir sonbahar mevsiminde vefat eder. Emir Hüsrev'in yazdığı *Mecnun u Leylâ* mesnevisi 2660 beyti bulmaktadır. 13. ve 14. yüzyıllarda Fars edebiyatına paralel olarak, Anadolu'da da Leylâ ile Kays'ın aşklarını konu alan hikâyeler yazılmıştır. Anadolu'da Mevlâna Celaleddin-i Rumî küçük bir hikâye ile de olsa, *Mesnevî*'sinde bu konuya kısaca temas eder. Ancak 14. yüzyıla girdiğimiz zaman Gülşehrî 1317 yılında yazdığı, *Mantuku't-tayr* adındaki Türkçe eserinde Leylâ ile Kays'ın aşklarına yer verir. Şair Nizâmî'de olduğu gibi, beşerî aşkı ilâhî aşk olarak gösterir. Gülşehrî hikâyeyi *Mantuku't-tayr* içinde yer alan "Dâsitân-ı Leylâ vü Mecnun" başlığı altında 78 beyitte anlatır. Hikâyenin sonuna doğru Leylâ Mecnun'u görmek için yola düşer. Mecnun'un yanına varınca selâm verir ve Leylâ'nın kendisi olduğunu söyler. Mecnun selâmını alırsa da Leylâ'yı tanımaz. Sonra da; "Sen Leylâ isen benim gönlümdeki kim? Leylâ nasıl iki olabilir? Mecnun yüz de olsa buna şaşılmaz, ancak sevgilinin iki olması büyük hatadır. Bu olmaz, sen de et, kemik ve kandan ibaretsin. Geçicisin benim sevgilim ise sonsuzdur. Gönlümde böyle bir Leylâ var." der. Artık Mecnun'un Leylâ'sı Mevlâ olmuştur. Bu yönü ile Gülşehrî'nin konuyu tasavvuf açısından ele alıp işlediğini görürüz.

Yine Gülşehrî'den on üç yıl sonra *Garib-nâme* adlı eserini yazan ve Gülşehrî gibi Türkçecilik akımı içinde yer alan, hatta Türkçenin araştırılmadığından, gramerinin ve durumunun bilinmediğinden söz eden Âşık Paşa da eserinde Leylâ ile Mecnun konusuna yer verir. *Garib-nâme*'nin 8. bölümünün beşinci kıssasında aşkı ve âşıklığı en geniş şekilde anlatan Âşık Paşa, âşıklık yüzünden adı dillere destan olanları hikâyelerine konu eder. Bunlar arasında Leylâ ile Mecnun da vardır. İşte Âşık Paşa eserinin bu kısmında bütün hikâyeyi otuz üç beyitte özetler. Gülşehrî'de görüldüğü gibi Leylâ derken Mevlâ'yı bulduğunu, Leylâ ve Mecnun adlarının da aşk, sevgi ve tutkunluk yolunda kaldığını anlatır (Yavuz 2000: 109). Yine aslen Türk olan, Hüseyin Baykara devrinde devlet hizmetinde bulunan Türkçe ve Farsça eserler veren Nizameddin Ahmed Süheylî (1441-1513) bu hikâyeyi 2065 beyitte Farsça olarak yazmıştır. Aşağı yukarı Süheylî ile aynı zamanda yaşayan Molla Câmî (1414-1492) İran sahasında aynı konuda eser veren bir başka şairdir. Yazdığı mesnevî 3860 beyittir. Hikâyeci olmaktan çok fazla şair olan Câmî eserinde hicranlı ve tesirli bir aşkı anlatır. Bu sebeple olaylar arasındaki ilgiler kuvvetli değildir. Ancak eserinin şiir yönü ile sanat değeri kuvvetli olup, daha mahallîdir (Tarlan 1922: 160). Câmî Nizâmî'den bazı

olayları aynen almasına rağmen kendi sanat gücünü ortaya koyduğu gibi, bazı rivayetleri değiştirmiş ve kimi motifleri de kendinden eklemiştir.

Bu devirde İran bölgesinde Mektebî-i Şirazî (öl. 1511) *Leylâ ile Mecnun* mesnevisi yazan bir başka şairdir. Leylâ ile Mecnun'un kabirlerini ziyaret eden Mektebî'nin 1500 yılında yazdığı bu Farsça eser 3160 beyittir. O Nizâmî'yi temel almakla birlikte, onun motiflerinden seçmeler yapmış, eserdeki bazı motifleri de değiştirmiş, bunun yanında yeni motifler de eklemiştir (Belal Abdel-maksoud 2004: 136-137).

İran bölgesinde yer alan bir başka şair de Hâtîfî'dir (1419-1521). Eserinin sonunda kendisini devrin Câmî'si gibi gören, Nizâmî ve Emir Husrev ile boy ölçüşecek durumda olduğunu övünerek söyleyen Hâtîfî şiirle anlatımı uygun ve ölçülü götürür (Levend 1959: 78). Ali Nihat Tarlan'a göre daha psikolojik ve mantıkî bir eser ortaya koyan Hâtîfî Fuzûlî'ye tesir etmiştir. Ancak o platonik aşkı duymamış ve duyuramamıştır. Eserini ise bir hikâyeci düşüncesi ile yazmıştır.

15. yüzyılda Batı ve Doğu Türkçesinde Leylâ ile Mecnun hikâyesi yazan Türk şairleri de vardır. Şâhidî bunların başında gelmektedir. Şâhidî'nin eseri 6446 beyit ile Türk edebiyatında bu konuyu işleyen en hacimli mesnevi durumundadır. *Gülşen-i Uşşâk* adı ile de anılan eser 1477 yılında Şehzade Cem adına yazılmıştır. Cem Sultan eser yazıldığı zaman Konya'da sancak beyi olarak görev yapmaktadır. Şâhidî eserini Nizâmî, Gülşehrî ve Âşık Paşa'da olduğu gibi tasavvufî açıdan ele alıp işlemiştir.

Türkçeye büyük hizmette bulunan ve Türkçe için çırpınan şairlerden olan Ali Şir Nevâî (1441-1501) de, *Leylâ vü Mecnun* adlı eserini 1484 yılında yazar. Sultan Hüseyin-i Baykara'nın çocukluk arkadaşı, devlet adamı ve vezir olan Ali Şir Nevâî'nin 3622 beyti bulan bu eseri otuz sekiz bölümden meydana gelmiştir (Çelik 1996). Bütün kaynaklara vâkıf olan Nevâî; eserini yazarken Nizâmî, Emir Husrev ve Süheyfî'den faydalanmakla birlikte, konunun temelinde ve gelişmesinde değişiklikler yapmıştır. Ali Şir Nevâî Doğu Türkçesi ile eserini vermiş ve yeni motifler eklediği gibi bazılarını da değiştirmiştir. Üslûbu canlı olan şairin bu yenilikleri, bir de anlatımındaki tesir gücü onun eserini diğer eserler arasında öne çıkarmıştır.

Bu yüzyılın sonunda Anadolu sahasında Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî'nin (1449-1503) yazdığı *Leylâ vü Mecnun* mesnevisini de zikretmek gerekir. Velût bir şair olan Hamdullah Hamdi eserini, ölümünden üç sene önce 1500 yılında tamamlamıştır. Daha çok Hâtîfî'nin tesirinde olan Hamdi Çelebi, Nizâmî'nin eserini örnek almıştır.

16. yüzyıl, Türk edebiyatında bu hikâyenin en çok yazıldığı bir asır olarak görülür. Daha yüzyılın ilk çeyreğinde bu hikâyeyi yazan beş şair vardır. Bunlar Bihîştî, Celîfî, Sevdâî, Hakîrî ve Ahmed Rıdvan'dır.

Ali Şir Nevâî ve Molla Câmî ile yakından temas kuran Bihîştî Ahmet Sinan Çelebî' (öl. 917/1511-12 ?), *Leylâ vü Mecnun* adlı eserini 1506 yılında tamamlayarak II.

Bayezid'e sunmuştur. Herat bölgesindeki edebî ve ilmî çevrelerde yetişen Bihîştî, Ali Şir Nevâî'nin tesirinde bir şairdir. 1195 beyit olan eseri dil bakımından, yetiştiği ilmî ve edebî çevrelerin tesiri ile yer yer Çağatay Türkçesi özelliklerini de taşır. Celîlî (1490-1569) de bu yüzyılın başında *Leylâ vü Mecnun* mesnevisi yazan bir başka şairdir. 2116 beyti bulan eserini 1514 yılında yazmıştır. Celîlî'ye paralel bir hayat süren ve *Leylâ ile Mecnun* mesnevisi yazan Sevdâyî'nin eseri ise 1252 beyiti bulur.

Tebrizli Hakîrî ise, 1524 yılında yazdığı *Leylâ vü Mecnun* adlı eseri ile Ali Şir Nevâî'nin yolunda gider. Hakîrî, 2150 beyti bulan eserini tıpkı Ali Şir Nevâî gibi, Çağatay yani Doğu Türkçesi ile yazmıştır (Turan 1988). 1528 yılında ölen Ahmed Rıdvan da aynı hikâyeyi kaleme alan şairlerimizdendir. Nizâmî'yi örnek alan, Husrev ve Hâtîfî'den de etkilenen şairin eseri şahıs kadrosu bakımından dikkat çeker. Diğer mesnevilerde çoklukla sekiz, on üç veya daha az olarak görülen hikâyenin şahıs kadrosu bu şairin yazdığı *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinde on yediyi bulur. Ancak 16. yüzyıl şairlerinden olan Fuzûlî Türk edebiyatında en güzel *Leylâ ve Mecnun* mesnevisini yazar. Eser mekân olarak az çok şairimizin yaşadığı coğrafyayı da içine alır. Bu bir bakıma şairin eserleri ile karşılaşması gibidir. Nizâmî'nin eserini temel almakla birlikte Fuzûlî daha çok Hâtîfî'den etkilenmiştir. Fuzûlî diğer *Leylâ vü Mecnun* şairlerinden olan Emir Husrev ile Câmî'nin, hatta Hamdullah Hamdi ve Celîlî'nin de yer yer tesirinde kalmıştır. *Leylâ vü Mecnun* adlı eserinin 899. beytinde

Sahrâya düşüp güneş misâli

Tenhâ yürür oldu lâübâlî

şeklinde ve başka şiirlerinde de rastlanacağı gibi Fuzulî Mecnun'u güneşe benzetir. Güneş de Mecnun gibidir. Çünkü güneş bütün çöl ve vahaları tek başına dolaşarak batar. Çöl hayatını kısaca, Mecnun ve Leylâ'nın yaşadığı mekânı en ince noktalarına kadar bilen, anlayan ve yaşayıp hisseden şair Fuzulî'dir. Onun, şahısların ruh hâllerini bilmesi ve kendisi ile ilgi kurması sonucunda Türk edebiyatında en güzel *Leylâ ve Mecnun* hikâyesini yazdığı bir gerçektir. Mecnun'un iç dünyasındaki dalgalanmalar, psikolojik durumu şair tarafından sezildiği için, üslûp ve dilde samimîlik ortaya çıkmıştır. Bu sebepten Fuzulî etkileyici olmuştur. Türk edebiyatında daha sonra bu hikâyeyi ele alanlar yaptıkları yayınlarda, özellikle günümüzde hep Fuzulî'nin eserine yönelmişlerdir. Ayrıca eserinde mecazî aşktan başlayıp ilâhî aşka yükseliş açısından Fuzulî diğer şairlere üstünlük gösterir. Şairin 3096 beyit ve mensur bir dibaceden meydana gelen eserinde yer verdiği murabba ve gazeller, ister Mecnun isterse Leylâ'nın ağzından olsun, içten samimî, hitaplı diyalog havasını getiren manzumelerdir. Bütün bunlar göz önüne alınca Fuzulî'nin *Leylâ ve Mecnun* adlı eseri hep doruklarda kalmış bir şaheser olarak görülmüş ve Türk insanının gönlünde büyük yer tutmuştur.

Konunun sıcaklığı ve acıklı hâli aynı zamanda yaşayan başka şairlerin de bu

hikâyeyi yazmalarına yol açmıştır. 16. yüzyılda yaşayan Larendeli Hamdi, Priştineli Celalzâde Salih Çelebi, Diyarbekirli Halife de Mecnun ve Leylâ arasında geçen bu olayları mesnevi şeklinde kaleme almışlardır. Larendeli Hamdi (949/1543) yılında yazdığı *Leylâ ile Mecnun* mesnevisini Kanunî'nin oğlu şehzade Selim'e sunmuştur. Hamdi daha çok Nizâmî'nin eserini okumuştur. Nizâmî'den başka Câmî ve Nevâî'den de söz etmiştir. Bununla birlikte şairin, Hamdullah Hamdi, Mektebî ve Hâtîfî gibi şairlerden de faydalandığı bir gerçektir. Motif bakımından bütün bütün Nizâmî'yi takip eden şair bu yönü ile Hâtîfî'den de yararlanmış. Ancak bunların dışındaki şairleri de yer yer kaynak olarak kullanan Larendeli Hamdi kendinden de yeni motifler eklemiştir. 5441 beyti bulan esere kendi yaşadığı yerli anane ve hayati zaman zaman karıştırmayı da ihmal etmemiştir. Larendeli Hamdi'nin eseri diğer eserlerle karşılaştırıldığında Şâhidî'den sonra beyit sayısı ve hacim bakımından Türk edebiyatında ikinci büyük eser olarak görülür. Ayrıca eserin şahıslar açısından zengin bir kadroya sahip bulunduğunu da zikretmek gerekir (Belal Abdel-maksoud 2004: 231).

Celalzâde Salih Çelebi (1496-1565) de tarihçi yönünün bulunması ve şair olması sebebi ile bu konuları en iyi bilen şahsiyetlerden biridir. Ayrıca onun hayatında yaşadığı acı bir olay vardır. Oğlu İshak'ın on altı yaşında ölümü ve bunun verdiği acı ona *Kıssa-i Pür gussa-i Mecnun u Leylâ* mesnevisini yazdırmıştır. 962/1555 yılında yazdığı bu mesnevi 2233 beyti bulmaktadır. Şair eserinde daha çok Hâtîfî'yi örnek almıştır. Bunun yanında Husrev'den etkilenmiş; hikâye motiflerinde kendine mahsus küçük ayrıntılara da yer vermiştir.

16. yüzyılın bir başka şairi olan Halife (öl. 1572) mesnevi vadisinde eserler vermiştir. *Yusuf ile Züleyha*, *Husrev ü Şîrin* adlı eserlerinin yanında *Leylâ ile Mecnun* mesnevisini de yazmıştır. Halife diğer şairlerde görüldüğü gibi, İran ve Türk şairlerinin eserlerinden faydalanma yoluna gitmiş ve Hâtîfî'den özellikle Fuzûlî'den çok etkilenmiştir. Halife'nin bütün kaynakları bilen bir şair olduğu, Câmî'den de faydalandığı açıkça görülmektedir. Gerçekten 16. yüzyıl, Türk edebiyatında Leylâ ile Mecnun hikâyesinin en çok yazıldığı bir devirdir. Yukarda sözünü ettiğimiz şairlerden başka yine bu yüzyılda Hayali Abdülvehhâb (öl. 929/1523), Ârif Fethullah, Halîfî, Kireççizade Sinan, Mahvî İdris, Muhyî, Atâyî ve Zamîrî gibi şairlerin de bu konuyu ele alarak eser verdiklerini belirtmek gerekir.

17. yüzyıla geldiğimiz zaman hikâyenin başka şairler tarafından yazıldığını da görürüz. Aslında hikâye hava bakımından bütün Türk dünyasını asırlar ötesinden yüzyıllar sonrasına kadar sarar. Gerçekte Nizâmî, Süheyl ve Hüsrev'in de Türk oldukları düşünülürse, her ne kadar bunların eserleri Farsça olsa bile, hikâyenin Türkler arasında çok önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu durumda İranlılara bile kendi dillerinde bu eserleri sunanların Türk şairleri olması gerçekten düşündürücüdür.

İşte bu hava 17. yüzyıl Türk edebiyatında da kendisini göstermiştir. Bu yüzyılda Leylâ ile Mecnun konusunu işleyen şairlerin başında Kafzâde Fâizî (1572-1622) gelmektedir. Ancak şairin bu eseri, ömrü vefa etmediği için, yarım kalmıştır. Kafzâde Fâizî tezkire yazarı bir şairdir. *Leylâ vü Mecnun* mesnevisini Leylâ'nın mektepten alınması hadisesine kadar yazabilmiştir (İpekten 1986: 87). Fâizî'nin bu eseri 1136 beyittir. Fâizî'den başka aynı yüzyılda bu konu Rifatî Abdülhay (öl. 1669) tarafından da kaleme alınmıştır.

18. yüzyıla geldiğimiz zaman Türk edebiyatında bu konu bitmiş değildir. Örfî (öl. 1772) adlı bir başka şair de *Leylî ve Mecnun* mesnevisi yazmıştır. Mahmut Örfî, Leylâ ile Mecnun'u konu edinen diğer mesnevilerden yararlanmakla birlikte onlar kadar başarı gösterememiştir. Bunun sebebi diğer mesnevilerde görülen motiflerin pek çoğunu atmış olmasıdır. Hatta Örfî, Nevfel gibi şahıslara da eserinde yer vermemiştir. Mahmut Örfî'nin bir başka tasarrufu şahıslar üzerinde olmuştur. O *Leylî ve Mecnun* adlı eserinde belli başlı dört şahsa yer vermiştir. Bunlar Mecnun ve Leylâ'dan başka Leylâ ve Mecnun'un babalarıdır. Örfî'nin asıl gayesi ilâhî aşkı göstermek istemesidir.

Bu yüzyılda Andelib adlı bir başka şairin de Leylâ ve Mecnun hikâyesi yazdığını belirtmek gerekir. Yine aynı asrın sonunda Şeyh Galib'in *Dîvân'*ında, 18 beyitlik bir mesnevi ile de olsa, Leylâ ile Mecnun'dan söz etmiştir. Divan edebiyatının en büyük ve son şairlerinden olan Şeyh Galip daha çok konuyu ilâhî aşk açısından ele almış ve sanatlı bir dil kullanmıştır.

Bütün bunlar gözden geçirilip değerlendirilince Türk edebiyatında Leylâ ve Mecnun hikâyesinin büyük yer tuttuğunu görürüz. 14. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar gelen zaman içinde eserin manzum olanları bir tarafa, mensur şekillerinin yazıldığı da bir gerçektir. Bunlar daha çok ün salmış bir şair olması sebebi ile Fuzûlî'yi okuyup eserlerini nesir şeklinde ortaya koymuşlardır.

Leylâ vü Mecnun Türk milletinin benimsediği bir hikâye olarak yüzyıllar boyu okunagelmıştır. Hikâye dün olduğu gibi bugün de kültür hayatımızda canlılığını sürdürmektedir. Türk edebiyatına bakınca hikâyenin meşhur şair Fuzûlî tarafından yazılmasının da bunda büyük hissesi vardır.

Kültür, dil ve edebiyat tarihimizde *Leylâ vü Mecnun* hikâyesi Fuzûlî'ye bağlı olarak üç yoldan karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi araştırmacı ve yazarların doğrudan doğruya Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnun* adlı eserini yeni yazıya aktararak, ilmî neşir yapmalarıdır. Necmeddin Halil Onan bu şekildeki yayınların ilki ve öncüsü durumundadır. Necmeddin Halil Onan eserini hazırlarken on dört yazma nüshadan faydalanmıştır. Başta mensur bir dibace ve 3096 beyitten meydana gelen eser karşılaştırmalı ve transkripsiyonlu metni ihtivâ etmektedir. Her sayfasında 10 beyit verilen eserin sayfa altlarında nüsha farkları yer aldığı gibi, yazar yerine göre notlar ile dil ve edebiyata ait açıklamalarda da bulunmuştur. Ayrıca bazı kelimelerin

anlamalarını yine sayfa altlarında vermiştir (Onan 1956).

İkinci olarak eserin aslı yanında, nesir ile bugünkü Türkçede veren bilim adamları vardır. Bu şekildeki neşirlerin ilki Prof. Dr. Hüseyin Ayan tarafından yapılmıştır (Ayan 1981; 2005). Hüseyin Ayan tarafından yapılan yayında eserin her sayfasında sekiz beyit verilmiş ve sayfa altlarında *Leylâ vü Mecnun hikâyesi*, günümüz dili ile nesre çevrilmiş şekilde yer almıştır. Ayrıca 444 sayfayı bulan eserin arkasına *Leylâ vü Mecnun*'un matbu nüshalarından en iyisinin seçilip konulması kitap için bir zenginlik olmuştur. Bu çalışmayı Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan'ın hazırladığı *Leylâ ve Mecnun* adlı eser takip etmiştir (Doğan 1996; 2000). Arkasında notların yer aldığı bu eserde *Leylâ ve Mecnun* nüshalarından alınmış 22 adet-sayfa minyatüre de yer verilmiştir. Eser 577 sayfayı bulmaktadır.

Üçüncü olarak eseri şiir şeklinde veren şair Sezai Karakoç ise, hikâyeyi serbest manzume olarak kaleme almıştır (Karakoç 1995).

Bütün bu yayınların yanında eserin Fuzûlî'den nesir olarak yapılmış aktarmaları da vardır. Bildiğimiz kadarı ile, Fuzûlî'nin eserine bağlı kalarak nesir şeklinde *Leylâ ile Mecnun* hikâyesini kaleme alan ilk yazar Süleyman Tevfik'tir. Süleyman Tevfik (1861-1939), Mabeyn-i Hümayun katiplerinden Zorluzâde Hacı Hüsnü Efendinin oğludur. İyi bir tahsil görmüş, Arapça, Farsça, Fransızca ve İtalyanca öğrenmiş ve 1881 yılında Antep'te Fransızca öğretmeni olarak göreve başlamıştır. Halide Nusret Zorlutuna'nın amcası olan Süleyman Tevfik daha sonra Halep ve Selanik'te memuriyetlerde bulunmuştur. O, 1897 Türk-Yunan savaşına *Sabah* gazetesi muhabiri olarak katılmıştır. 1906 yılında Meclis-i Kebir-i Maârif azası olan Süleyman Tevfik Cumhuriyet döneminde Özzorluoğlu soyadını aldı; pek çok gazete ve derginin yönetimini üstlendi. Bildiği yabancı diller sayesinde Arapça, Fransızca ve Farsçadan tercüme yapıtı. Birçok eser kaleme alan Süleyman Tevfik'in millî eserlerimize yönelik çalışmaları da bulunmaktadır. Bunlar arasında *Yunus Emre Divanı* (Süleyman Tevfik 1937) ve *Leylâ ile Mecnun* (Süleyman Tevfik 1327) adlı eserleri önde gelen çalışmalarıdır.

Süleyman Tevfik'in diğer bir yönü masal kitapları ile halk hikâyeleri yazmış olmasıdır. Ayrıca bizzat içinde bir gazeteci olarak bulunduğu Türk-Yunan muharebesi ile ilgili müşâhedâtını *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye ve Yunan Muharebesi* (Abdullah Zühdi ile, İstanbul 1897) adı ile yazmıştır. Bu muhabirliğin ve harpte bulunmanın bir verimi olarak görüp rastladıklarını *Teselya'da Bir Cevlân ve Dört Aylık Seyâhatim* adı altında 1898 yılında ayrı bir kitap hâlinde yayımlanmıştır.

Hemen her konuda eser veren yazarın yüz civarında eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında çocuk edebiyatını ilgilendiren eserleri de vardır (Özzorluoğlu 1998: 8, 340). Süleyman Tevfik *Leylâ ile Mecnun* adlı eserini (1327/1909) yılında eski harflerle yayınlamıştır. 144 sayfayı bulan eserde konu Fuzûlî'nin, ancak anlatım orijinal olarak

Süleyman Tevfik'indir. Süleyman Tevfik'in dili kısmen Servet-i Fünûn yazarlarının dilini andırır. Yazarın dili ağır olsa da, hikâyenin konusu bu ağırlığı hafifletir. Yazar pek çok yerde, özellikle şahıslar birbirleri ile karşılaştıkları zaman, sözü Fuzûlî'ye bırakır. Böylece Fuzûlî şiirleri ile ortaya çıkar. Ancak Süleyman Tevfik bu şiirleri bazen aynen aldığı gibi kimi zaman da kelimelerini değiştirir. Birkaç örnek verecek olursak Fuzûlî;

Hazerim ta'neden ol gâyete yetmişdür kim
Yâra agyâr olup agyârım ile yâr olubam

Akl u sabr u dil ü dîn gitdi bihamdillâh kim
Sefer-i sâhil-i sevdâya sebûkbâr olubam

* * *

Çarh tek bed-mihrlig resmini bünyâd eyledün
Yahşı adun var iken döndün yaman ad eyledün
Döne döne bizi gamnâk özgeni şâd eyledün
Hani ey zâlim bizümle ahd u peymân itdügün

derken; Süleyman Tevfik bu mısralardan bazılarını,

Hazerim ta'n-ı 'adûdan o kadardır kim
Yâra agyâr olup agyârım ile yâr oldum

Akl u sabr u dil ü ten gitdi, bihamdillâh kim
Sefer-i 'aşkda ben hayli sebûkbâr oldum

* * *

Çarh-veş bed-mihrlig resmini bünyâd eyledin
Nâmını gardınla şimdi pek yaman ad eyledin
Verdiğin sözden dönüp agyârı mı şâd eyledin
Hani ey zâlim bizimle 'ahd ü peymân etdigin

şeklinde değiştirir. Yazar bunları anlaşılacak için yaparsa da eser dil bakımından yine de sade değildir.

Süleyman Tevfik Fuzûlî'den aldığı manzumelerde bu şekilde kelime değişikliklerine gitmesinin yanında, bazı şiirlerde Fuzûlî mahlasına da yer vermez. Ayrıca Fuzûlî'nin bazı şiirlerinden kimi beyitleri de çıkarır. Ancak devri için

düşünüldüğü takdirde, yazarın kültür alanındaki bu hizmetini bir tarafa atmak mümkün değildir. Bir de Süleyman Tevfik Fuzûlî'nin eserinin başında yer alan kısımları atlayarak, eserini Mülevvah'ın çocuk sahibi olma gayretleri ve Kays'ın doğumu ile başlatır.

Türk kültürü ve edebiyatında Fuzûlî'ye dayalı olarak bu kadar eser verilirken, *Leylâ vü Mecnun*'un asıl yazarı Nizâmî de unutulmuş değildir. Nizâmî'ye giden kollar da vardır. Yine Süleyman Tevfik'in yaptığı gibi Rusçuklu Ahmed Ağa adında bir zat, Nizâmî'nin eserini 1223/1808 yılında tercüme ederek nesir alanında Türkçeye kazandırmıştır.

Hikâye-i Leylâ ile Mecnun

Râviyân-ı ahbâr ve nâkulân-ı âsâr bu gûne rivâyet ve bu yüzdən hikâyet iderler ki zamân-ı sâbıkda Arap vilâyeti kabilelerinden 'Âmir dirler bir kabîle var idi diye eserine başlayan Rusçuklu Ahmet Ağanın eseri;

Hamd ü senâlar eyledi diyüp bu mahalde şeyh Nizâmî hamsinde Leylî vü Mecnun tercümesi tamâm oldu. Sene bin iki yüz yigirmi ikide Ahmed Ağa yazdı. Şevval sene 1223 şeklinde sona ermektedir (Kut 1989: 271). Bu bilgiye göre, eserin girişine bakılırsa Rusçuklu Ahmed Ağa hikâyede daha çok meddah havasında bir anlatıma yer vermiştir.

Türk edebiyatına bakınca *Leylâ ile Mecnun* Reşat Nuri Güntekin gibi bir yazarın eserine de isim olmuştur. Reşat Nuri'nin bu eseri 44 hikâyeden oluşan bir kitaptır (Reşat Nuri 1928). 300 sayfayı bulan eserin ilk hikâyesi *Leylâ ile Mecnun* adını taşımaktadır. Yazar bu hikâyesinde aşka düşmüş bir gencin durumunu ele almış ve onun bu deritten nasıl kurtulduğunu anlatmıştır. Yazara göre sevgili gözetlenerek onun yapmıca hâlleri dışında kendisinin asıl tavır ve ruh hâli izlenmiş, sevgili sanılan kadının kaba hâllerini gören Rıza adlı hikâye kahramanı sonunda bu aşkından vazgeçmiştir. Hikâyede bir paragraf da *Leylâ ile Mecnun*'a ayrılmıştır.

Cumhuriyet devrinde *Leylâ ile Mecnun* hikâyesinin Fuzûlî'ye dayanarak nesre çevirmeleri devam etmiştir. Bunların başında Vasfi Mahir Kocatürk gelmektedir (Kocatürk 1948). 93 sayfayı bulan eser, bazı atlamalara rağmen, Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnun* adlı eserinin nesirle verilmiş olanlar arasında en başarılısıdır. Vasfi Mahir neşrinde hiç manzumeye yer verilmemiştir.

Vasfi Mahir Kocatürk'ten sonra *Leylâ ile Mecnun* hikâyesi yazar Aziz Nesin tarafından kaleme alınmıştır (Nesin 1972). 82 sayfa olan bu eser kısa cümleleri ile dikkat çeker. Fuzûlî'nin eserinin baş kısmında 473 beyitte yer verdiği münacat, nat, kasideler ve sebeb-i telif gibi konular, Vasfi Mahir ve diğer neşirlerde olduğu gibi, bu eserde de yer almaz. Bu yayında dikkat çeken bir başka durum, yazarın Kays'ın adını Aslan olarak değiştirmesidir. Tabii daha sonra Aslan, *Leylâ'nın* aşkı ile dağlara çıkınca *Mecnun* adını alacaktır. Aziz Nesin Fuzûlî'ye dayanarak ortaya koyduğu eserde

onun gazellerine yer vermez, ancak bunların yerine kendisi manzumeler yazar. Eserde, başlık olarak bazı bölümleri birleştirir, bazılarını da kısa kısa geçer. Hatta kimi bölümlerin yerlerini değiştirir, kimilerini de geçirir ve eserine almaz. Bundan iki yıl sonra ise *Leylâ ile Mecnun* hikâyesi Mithat Sertoğlu tarafından yeniden kaleme alınmıştır (Sertoğlu 1974: 27, 164).

Leylâ ile Mecnun hikâyesi yalnız yukarıda anlattığımız eserler değildir. Aziz Nesin'den 26 sene sonra İskender Pala, *Leylâ ile Mecnun* hikâyesini Fuzûlî'ye dayanarak yeniden kaleme almıştır. İskender Pala da, Aziz Nesin'de olduğu gibi Mülevvah'ın durumu ve Mecnun'un doğumuna kadar olan kısmı eserine almamıştır. Pala gerçekten bir boşluğu doldurmuş ve eserin kültür hayatımızda yeniden ele alınmasında önemli bir rol oynamıştır. İskender Pala 104 sayfayı bulan eserinde, çeşitli yazmalardan alınan 35 minyatüre de yer vermiştir. İskender Pala Vasfi Mahir'de olduğu gibi, 104 sayfayı bulan eserin içinde hiç manzume yoktur. Ancak İskender Pala, kitabın sonunda biri Mecnun'un annesinin, üçü de Mecnun'un ağzından olmak üzere Fuzûlî'nin dört gazeline yer vermiştir (Pala 1998).

Kaynaklar

- AYAN, Hüseyin (1983) "Hamîdî-zâde Celîlî'nin Leylâ vü Mecnun'u". İstanbul: *Türk Dünyası Araştırmaları*, 27. sayı.
- AYAN, Hüseyin (2005) *Fuzûlî, Leylâ vü Mecnun*. İstanbul: Dergâh yayınları, 3. basılış.
- Belâl Abdel-maksoud (2004) *Leylâ ile Mecnun Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatında Ele Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri*. İstanbul: Yayınlanmamış doktora tezi, İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇELİK, Ülkü (1996) *Ali-Şir Nevâyi, Leylî vü Mecnun*. Ankara.
- DOĞAN, Muhammet Nur (2000) *Fuzulî, Leylâ ve Mecnun*. İstanbul: YKY, İstanbul.
- Fuzûlî (1286) *Külliyât-ı Dîvân-ı Fuzûlî*. İstanbul: Tasvir-i Efkâr Matbaası.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri (1928) *Leylâ ile Mecnun*. İstanbul.
- İPEKTEN, Halûk (1986) *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'arâ Tezkireleri*. Erzurum.
- KARAKOÇ, Sezai (1997) *Şiirler VI, Leylâ ile Mecnun*. İstanbul: 4. baskı, Diriliş Yayınları: 27.
- KUT, Günay (1989) *Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*. İstanbul.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1953) *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*. Ankara.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1957) *Gülşehrî Mantık'ı-t-Tayr*. Ankara: TDK yayınları.
- NESİN, Aziz (1972) *Fuzulî Leylâ ile Mecnun*. Ankara: TDK Yayınları: 363.
- ONAN, Necmettin Halil (1956) *Fuzûlî, Leylâ ile Mecnun*. İstanbul: Maarif Basımevi.
- ÖZZORLUOĞLU, Süleyman Tefik (1998) *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- PALA, İskender (1998) *Leylâ ile Mecnun*, İstanbul: Timaş yayınları.
- SERTOĞLU, Mithat (1974) *Leylâ ile Mecnun*. İstanbul: TDVİA.
- SÜLEYMAN Tefik (1327) *Leylâ ile Mecnun*. İstanbul.
- SÜLEYMAN Tefik (1937) *Yunus Emre Divan*. İstanbul.
- ŞEYH GALİP *Divan* (Haz. Dr. Muhsin Kalkışım), Ankara 1994.
- TARLAN, Ali Nihad (1922) *İslâm Edebiyatında Leylâ ve Mecnun Mesnevisi*. İstanbul:

- yayımlanmamış doktora tezi, İ. Ü. Türkiyat Enstitüsü Kütüphanesi, nr.1.
TURAN, Zikri (1988) *Hakîrî, Mecnun u Leylâ*. Malatya: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 8. cilt, Dergah yayınları, İstanbul 1998.
Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XVII. cilt, Ankara 2003.
YAVUZ, Kemal (1977) *Mesnevî-i Murâdiyye*. İstanbul: Yayımlanmamış doktora tezi, İ. Ü. Türkiyat Enstitüsü Kütüphanesi.
YAVUZ, Kemal (2000) *Âşık Paşa, Garib-nâme, II/1*. İstanbul.

Kemal Yavuz

Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesidir.

Adres: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. Laleli, İstanbul

Tel: 0212 455 57 00

Yazı bilgisi :

Alındığı tarih: 12 Kasım 2005

Yayına kabul edildiği tarihi: 30 Kasım 2005

E-yayın tarihi: 27 Aralık 2005

Çıktı sayfa sayısı: 13

Kaynak sayısı: 26